

Виклики війни: трансформації в архітектурі та дизайні України

Challenges war: transformations in architecture and design

НАТАЛІЯ КОНДЕЛЬ-ПЕРМІНОВА

Кандидат архітектури,

Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України,

Завідувачка відділу дизайну та архітектури

kondepermn@gmail.com

NATALIA KONDEL-PERMINOVA

Candidate of Architecture,

Modern Art Reserch Institute of the National Academy of Arts of Ukraine,

Head of the Department of Design and Architecture

orcid.org/0000-0001-9512-4783

Анотація. Російсько-українська війна засвідчила повну вичерпаність запасу міцності «архітектури післявоєнного світу». Проблеми людства, що роками накопичувалися і не вирішувалися, досягли кульмінації. Війна в усіх проявах її гібридних форм спричинює руйнування українських міст і сіл, травматизацію і загибель людей, масову міграцію населення, втрату культурних цінностей. Подолання наслідків війни в Україні по її завершенні потребуватиме багато людських зусиль і часу. У публічному просторі розгорнуто дискурс, спрямований на переосмислення довоєнної України і наповнення архітектури і дизайну новими сенсами. У статті зроблено спробу систематизації змістів цих обговорень.

На світ очікує повне переформатування міжнародних відносин. У світовому просторі Україна постає активним суб'єктом розбудови архітектури повоєнного світу. Важливим є розробка концепцій й стратегій розвитку України. Держава повинна мати загальне узгоджене бачення майбутнього і зрозумілі етапи реалізації конкретних проєктів та планів. У рамках державної стратегії можливе вирішення актуальних завдань, пов'язаних із забезпеченням житлом сотень тисяч людей, які втратили свої домівки, подолання інших наслідків війни. Особливої актуальності набуває універсальний дизайн. Війна актуалізує інтеграцію в життя суспільства людей з інвалідністю, розкриття і розвиток їхнього потенціалу. Розуміння інвалідності як аспекту людського різноманіття має стати основою нової соціальної політики держави.

Ключові слова: російсько-українська війна, виклики, травма, публічний дискурс, актуальні завдання, архітектура, універсальний дизайн.

Постановка проблеми. Найбільша від 1945 року континентальна російсько-українська війна з великими ставками і задіяними в ній силами засвідчила про повну вичерпаність запасу міцності «архітектури післявоєнного світу». Людство сповна відчуло ефект «два в одному», коли *важливе й актуальне* історично перетнулися в одній точці. Потужна конструкція світу, створена після Другої світової війни з таких інституцій як ООН, МВФ, МБРР та інших, орієнтованих на спільне існування попри конфронтацію різних соціально-політичних систем, вже не працює і руйнується на наших очах. Проблеми людства, що роками накопичувалися і не вирішувалися, досягли

кульмінаційного рівня.

У світі відбуваються тектонічні зміни, і у цьому контексті особливого значення набуває *важливе*, що розуміється на граничному рівні розвитку людства як осмислення суті подальшого суспільного буття. Якою має бути будучність людства? Як буде влаштований майбутній світ, адже після цієї війни будуть інші ресурси? На тлі епохальних змін Україна стала світовим трендом. Історичні процеси на світовій арені вивели нашу державу у суперсуб'єктність, і перед Україною постали виклики світового масштабу.

Переживаючи *актуальне* — спочатку загальноу екзистенційну кризу, спровоковану пандемією

COVID-19, світове суспільство вперше опинилося по один бік по відношенню до зовнішньої загрози, яка стосується всіх країн, кожної людини. І тут у людства не виявилось ні чужих, ні своїх, адже вірус одночасно руйнівню вплинув на управлінські та банківські системи, бізнес, соціальні відносини тощо. Невдовзі *актуальне* на європейському континенті вибухнуло проявом протиріч онтологічних основ, відмінних картин світу — повномасштабним військовим вторгненням РФ в Україну.

Російсько-українська війна в усіх проявах її гібридних форм загострила не тільки задоволені проблеми України, але й загальносвітові. Війна спричинює руйнування українських міст і сіл, травматизацію і загибель людей, масову міграцію населення, втрату культурних цінностей. Подолання наслідків війни в Україні і, по її завершенні, творення майбутнього шляхом виходу архітектури та дизайну на нові мистецькі практики потребуватиме багато часу та людських зусиль.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У публічному просторі в активній фазі (станом на серпень — жовтень 2022 року) триває дискурс, спрямований на осмислення й аналіз подій, що відбуваються в Україні й світі, переосмислення довіреної України і наповнення архітектури та дизайну новими сенсами. На численних локаціях у різних форматах у режимах онлайн і офлайн розгортаються дискусії стосовно підходів до продуктивної реконструкції та відбудови зруйнованих міст, етапів будівних процесів, залучення досвіду інших країн. Особливого значення набувають питання комунікацій між владою, громадами, бізнесом, фахівцями, а також — між інтелектуальними групами, які на різних локаціях обговорюють майбутнє світу і майбуття України. Зміни відбуваються набагато швидше, ніж ми встигаємо їх усвідомлювати. Динаміка подій неймовірна, за маленький проміжок часу відбуваються настільки значні трансформації, що унеможливаються будь-які прогнози стосовно соціального, політичного, економічного аспектів майбутнього суспільства, які визначають розвиток архітектури та дизайну. Ґрунтовні дослідження та наукові публікації,

присвячені цій проблематиці, ще попереду. Основний об'єм дописів та публікацій поки що припадає на соцмережі. На даний момент можна зазначити випуск часопису А+С під назвою «Війна й архітектор» (#1–2'2022), в якому здійснено першу спробу усвідомлення масштабів проблем та професійних завдань стосовно облаштування України після руйнацій, завданих війною.

Метою статті є систематизація змістів стосовно відновлення/оновлення повоєнної України, які обговорюються у різних форматах на численних локаціях під час активної фази російсько-української війни.

Викладення основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року стало найбільшим викликом щодо основ нашого буття та подальшого існування як незалежної держави. Бойові дії, які тривають на сході з 2014 року, з усіма жахливими наслідками як для військових, так і для мирного населення, розгорнулися за значних територіях української землі. «За даними Київської школи економіки (станом на 22 серпня 2022 р. — *Н. К.-П.*) близько 860 тис. родин втратили житло від початку повномасштабного вторгнення. Знищено або пошкоджено понад 40 млн кв. м житлового фонду, також постраждали десятки медустанов і навчально-виховних закладів, торговельних центрів і нафтобаз, тисячі метрів автомобільних доріг і залізничного полотна. <...> Загальні втрати України, пов'язані з руйнуванням інфраструктури та втратою економічного потенціалу, становлять до 4 млрд доларів на день. <...> Окрім прямої шкоди є супутні втрати, пов'язані з руйнуваннями: зменшення ВВП, відтоком інвестицій та робочої сили, зниженням туристичної привабливості країни тощо» [1].

Війна видозмінила обличчя українських міст. Міські простори наїжачилися протитанковими металевими загородами, що унеможливають просування військової техніки ворога і з певного ракурсу виглядають як хрести; стратегічно важливі локації фланкують бетонні блокпости. Пам'ятники «вдягнулися» у захисну «броню», складену з рядів мішків, наповнених піском та землею. У доквіллі

Замаскована княгиня Ольга, Київ, квітень 2022

домінуючим став незвичний дизайн військового стану. У міському середовищі з'явився новий вид перформансу — демонстрація залишків ворожої техніки, знищеної Збройними Силами України. Ці події — спершу на майдані біля Михайлівського собору, а пізніше, на День Незалежності, на Хрещатику та в інших містах України і Європи — здійснюють потужний вплив на суспільну свідомість. Найбільш вражаючими і глибоко травматичними є людські втрати, величезні масштаби нищення міст і містечок, перетворення затишного та впорядкованого середовища на жахливі згагрища. На тілі українських міст щодня з'являються кровоточиві рани від рашистських бомбардувань: впорядковані будинки перетворюються на руїни, вирвами усюються дороги та стежки. Та попри всі жахи війни життя переборює смерть. Метафоричним висловом непереборної життєвої сили є складені з мішків заслони, які зсередини розриваються могутньою енергією життя.

Нові реалії вимагають нових рішень. Архітектура за своєю суттю є діяльністю з подолання хаосу, деструкції, гармонізації життєвого середовища людини. Звернення до засад професійної роботи завжди відбувається в переломні моменти, коли руйнується усталене і виникає потреба у створенні нового. Україна здійснила свій цивілізаційний вибір: з радянського минулого — у європейське і світове товариство. За це, як підкреслює Сергій Дацюк, РФ невблаганно знищує спільно нажите майно у вигляді індустріальної структури,

Вхід до метро на станції «Хрещатик», Київ, квітень 2022

розвинених міст на сході України. Путінська Росія розуміє, що Україна полишає її цивілізацію, інтегрується у західну і говорить: йдіть без нічого, без промислової інфраструктури, без житлових і громадських будівель, зведених за часів радянщини [2]. Руїнування та забруднення життєвого середовища внаслідок воєнних дій — надзвичайно складний виклик, який потребує нової архітектури та нового дизайну суспільного буття. Визначення дійсних масштабів завданої соціальної, економічної та екологічної шкоди ще попереду, але зрозуміла актуальність переосмислення зруйнованих регіонів, визначення перспектив їх розвитку.

Існуючі підходи до розуміння розвитку України у вигляді наявних просторових (територіальних) схем виходять від радянської традиції планування, що історично складалася в рамках єдиного народногосподарського плану у форматі «п'ятирічок». Великомасштабний проєкт під назвою «СРСП» розгортався у межах індустріальної парадигми, яка ґрунтується на ресурсних засадах, тобто відношенню і до природи, і до людини виключно як до ресурсу, що вживається.

У цьому контексті схеми, що належать до сфери управління, були просторово розподіленим планом, який супроводжувався пояснювальними записками з базовими плановими показниками за галузями та територіями (скільки потрібно ресурсів, терміни виконання тощо). Схеми, затверджені та перетворені на державні акти, могли

працювати в умовах планування (в межах конкретного проекту), яке завжди потребує чіткої визначеності (що, де, коли та скільки це коштує, коли буде зроблено тощо). Але, як показав досвід, прийняті рішення часто не реалізовувалися. Спеціалісти вимушені були констатувати: «...розвиток об'єктів суттєво відхиляється від намічених програм, темпи їх не відповідають передбаченим, функціональна та планувальна структура розвивається в непередбачених напрямках» [3, с. 3].

Наприкінці ХХ століття фахівцями вже чітко усвідомлено «суперечність між динамічністю об'єкта проектування та статичними формами його подання у проектах у вигляді жорстко детермінованих у часі станів, нездатність існуючих методів проектування гнучко та оперативно реагувати на зміну зовнішніх умов та факторів» [3, с. 4]. У генпланах здійснюється одностороннє віднесення об'єктів до різних предметних областей (економіки, демографії, інженерної інфраструктури тощо) та їх проектування на території. Зворотна процедура співвіднесення предметних просторових уявлень ніколи не передбачалася і не проводилася. У ситуаціях невизначеності не тільки з майбутнім, але вже й з сьогоденням (у якому проявляються зрушення в архітектурі устрою світу) такі схеми об'єктивно перестають працювати, оскільки всі ці простори треба утримувати у гармонійній цілісності, бачити взаємозв'язки між ними. Тому потрібен перехід від мислення у категоріях територіального проектування та планування до поліпросторового мислення.

Нові реалії змушують виходити на стратегічний рівень, на якому можлива робота з уявленнями про майбутнє, що принципово відрізняється від існуючого — з безліччю його невизначеностей та ще й за умов, коли ті чи інші визначеності постійно порушуються. І необхідно утримувати певну цілісність з урахуванням припущення невизначеностей та надання майбутнім поколінням можливості для проектування, створюючи та зберігаючи їм місця для цієї роботи.

На потребі належного осмислення нових реалій, в яких опинилася Україна, наголошує один

з патріархів вітчизняного містобудування, народний архітектор України, доктор архітектури, професор Микола Дьомін, підкреслюючи, що треба охоплювати й осмислювати всю систему розселення в країні, рухатися від загального до локального. «Економіка — це лише засіб, який ми витрачаємо для підтримки життя, заробляючи гроші. А соціальна інфраструктура — те, що забезпечує нормальну життєдіяльність. <...> Перше — це осмислення регіональної ситуації. На країну треба подивитися загалом. Друге: визначити, де та як доцільно формувати соціальну інфраструктуру. Що таке соціальна інфраструктура? Люди і на хуторі, і в столиці мають бути у рівних умовах стосовно соціального забезпечення, для них мають бути доступні всі блага цивілізації. <...> Перше питання — від загального до локального, розібратися взагалі у ситуації, в економіці. Потім подивитися, накласти на цю ситуацію кальку, що зараз, що сталося, які руйнування, що далі? Просто поррахувати втрати. І далі зрозуміти, чи потрібно відновлювати те, що зруйновано, наприклад, Маріуполь? Чи зробити меморіальну зону, посадити парк, а місто збудувати поряд? Це вже питання локального вирішення. <...> Локальні речі вирішуються з урахуванням місцевих умов, смаків, традицій. <...> Новий час ставить нові завдання та потребує нових рішень» [4, с. 14–15]. І неодмінно треба налагоджувати комунікацію з місцевими громадами, зважати на специфіку життя кожного українського міста і містечка.

Серед вже наявних стратегічних розробок — стратегія розбудови Криму після деокупації в межах європейського курсу Green Deal. В її основі — концепція «Крим відкритий для світу», візія півострова як сучасного європейського курорту з якісно новою інфраструктурою цілолітнього відпочинку. Проектом нового бренду Crimea365 передбачається перш за все ліквідація наслідків мілітаризації півострова Росією та відновлення екосистеми Криму. А також (у співпраці зі світовими лідерами туристичного ринку) — будівництво готелів, створення інфраструктури для проведення бізнес-форумів, відродження культових фестивалів,

Виставка російської військової техніки, знищеної Збройними Силами України на Хрещатику, Київ, Серпень 2022

підтримка історичних осередків крафтового виробництва вин та іншої аграрної продукції [5].

Великим викликом для України надовго залишатиметься географічне сусідство з непередбачуваними країнами (Росія, Білорусь). Фахівцям доведеться опанувати й удосконалювати архітектуру оборони і цивільного захисту, повертаючись до глибинних засад професіоналізму, викладених римським архітектором Марком Вітрувієм Полліоном ще у I ст. до н. е. у класичних «Десяти книгах про архітектуру». Верховною радою України прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій», в якому викладено вимоги техногенної та пожежної безпеки під час проектування, будівництва та експлуатації захисних споруд [6].

Уряди Польщі, Чехії, Італії, Японії, Данії, країн Балтії та інших висловлюють наміри долучитися до відродження конкретних міст України, надаючи фінансову допомогу і підтримку фахівців. У червні 2022 року підписано Указ Президента про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Серед основних завдань Ради — підготовка стратегічних ініціатив, напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ та збереження культурної спадщини, проектів нормативно-правових актів, планів заходів, прийняття і реалізація яких необхідні

для ефективного відновлення України у воєнний і післявоєнний час [7, ст. 3].

У липні 2022 року на конференції в Лугано (Швейцарія) представлено План відновлення України, розділений на три етапи: відновлення тут і зараз; fast recovery — відновлення пошкодженої інфраструктури; довгострокова трансформація. Попереду структурна модернізація всіх аспектів суспільного життя в Україні: житлової, соціальної, комунальної, транспортної, виробничої, медичної інфраструктури, військово-промислового комплексу, енергетики, зв'язку тощо.

Першочерговий виклик — житло. Величезний потік внутрішньо переміщених осіб зі сходу на захід країни зумовив гострий дефіцит житла та потребу у швидких рішеннях стосовно тимчасового прихистку. На даний час обговорюються й визначаються кілька можливих етапів надання житла тим, хто вимушений був залишити свої домівки чи втратив їх, а саме: короткострокові (тимчасові прихистки в обладнаних приміщеннях) — 1–3 місяці, середньострокові (модульні містечка) — 3–6 місяців, довгострокові — 1–4 роки.

Серед перших рішень щодо термінового пристосування спортивних залів під житло — концепція Drozdov&Partners стосовно зонування великих просторів на окремі чарунки за допомогою модульних каркасів з картонних труб за проектом японського архітектора Сігеру Бана, наданих у значній кількості польськими колегами. Таким

чином засобами обмеженого бюджету вдалося структурувати первісний хаос розміщення людей за форс-мажорних обставин у приміщеннях іншого функціонального призначення. Архітектори та дизайнери продовжують вдосконалювати нашвидкуруч створені прихистки, опрацьовуючи проекти модульних кухонь, які, після забезпечення людей повноцінним житлом, можуть надалі застосовуватися при потребі на інших локаціях [8].

Другим напрямом швидкого вирішення житлової проблеми є розробка та впровадження модульних систем, які адаптуються і швидко збираються на місці з метою забезпечення потреб у житлі та робочих приміщеннях. У цьому напрямі працюють багато архітекторів, пропонуючи свої архітектурні проекти. Як приклад можна зазначити адаптивну модульну систему «Unit E» архітектора Дмитра Аранчія, яка являє собою універсальний конструктор, систему модулів кубічної конфігурації, що з'єднуються між собою у кластери, створюючи розмаїття просторово-планувальних рішень. Модулі цілком придатні до експлуатації, оскільки повністю оздоблені, мебльовані та забезпечені необхідним обладнанням. Автор зазначає наступні переваги даного проекту: модульність (універсальність/взаємозамінність), еволюція, реконфігуруваність (гнучкість, адаптивність, варіативність), мобільність, автономність, сталість (екологічність, енергоефективність), готовність до використання та штучний інтелект» [9, с. 44].

Впровадження модульних систем потребує відповідної інженерної підготовки території, виготовлення фундаментів та монтажу конструкцій. Все це можливо за наявності схем генеральних планів забудови нових кварталів, до розробки яких активно залучилися архітектори. Нові модульні містечка, в яких надається житло найбільш постраждалим, постають в Україні на різних локаціях. Серед пілотних проектів — квартал для переселенців у Тячеві на Закарпатті. Автори (архітектори Юрій Сergyгін, Олександр Андiлошi, Стас Дем'яник) опрацьовували цілісний житловий квартал з комплексною забудовою громадськими спорудами із застосуванням технології швидкого

монтажу австрійської фірми Wolf, яка спеціалізується на виготовленні будинків для надзвичайних ситуацій. У подальшому проектом передбачається реконструкція цих будиночків з метою покращення умов проживання, а також ущільнення забудови будинками середньої поверховості [10].

Великі руйнування — це водночас можливість усвідомлення спадку забудови радянського і пострадянського періоду й вирішення за давнених проблем. Відновлення постраждалих міст не означає суцільну відбудову того, що існувало, а навпаки, — проектування й будівництво на засадах сучасних, вже усвідомлених цінностей. Слід відмовлятися від розрекламованих 25–30-поверхових житлових «мурашників» з переповненими автівками дворами і покласти край тотальному обдурюванню мешканців, на що спрямовувалися спокусливі маркетингові «легенди» щодо проживання у хмарочосах. Вимушена дистанційна робота, зумовлена карантинним режимом через епідемію COVID-19, стала поштовхом до переосмислення доцільності існування високощільної багатоповерхової забудови з невеликою кількістю зелених насаджень і відсутністю необхідної соціальної інфраструктури. Ракетні обстріли, повітряні тривоги та буденні труднощі воєнного часу змушують переглядати уявлення про безпеку і шляхи вирішення суспільних проблем засобами архітектури та дизайну.

У контексті цих усвідомлень визначаються недоліки наявної державної житлової політики в Україні, яка є економічно неефективною (тому що на житло невисокої якості йдуть значні витрати) і соціально несправедливою, оскільки не гарантує забезпечення житлом усіх громадян. Також йдеться про розуміння складнощів, які полягають у потребі швидкого зведення житла, врахування інтересів різних соціальних груп і місцевих мешканців, а також — довготривалих наслідків таких рішень.

Широка публічна дискусія про нову житлову політику в Україні та як саме забезпечуватиметься конституційне право кожної людини на житло та які для цього існують ресурси, ще попереду. Але вже все чіткіше окреслюється вимога

Дитячі малюнки на асфальті, Київ, квітень 2022

щодо різноманіття варіантів володіння та оренди житла (муніципальна, кооперативна, приватна). І крім того — вимога щодо соціальної сталості, спрямованої через економічно доступне житло до спільного життя мешканців з різними рівнями доходів шляхом створення внутрішніх і зовнішніх просторів для спілкування та побудови міських спільнот. Так, зокрема, у звіті аналітичного центру CEDOS, підготовленому 2019 року за результатами проєкту «Комплексний аналіз державної політики в Україні», зазначається: «замість численних державних житлових програм, ніяк не узгоджених між собою, Україна потребує цілісної та всеохоплюючої державної політики, яка чітко пояснюватиме, як саме держава створюватиме умови для реалізації права на житло. <...> Міжнародний досвід показує, що гарантування доступу до житла можливе за балансування форм володіння. Для цього державна політика має підтримувати і орендний сектор, і власність. Щодо орендного сектору, то найбільш ефективними є унітарні ринки орендного житла, де не існує адміністративних бар'єрів для оренди неприбуткового житла» [11, с. 9].

Україна стійко виборює свою свободу і незалежність, приковуючи до себе погляди всього світу. Сучасний світ настільки стрімко трансформується, що випереджає наші можливості миттєво усвідомлювати ці зміни. На наших очах в Україні народжується нове глобальне суспільство. У США, Канаді, Ізраїлю, країнах Європи світовий тренд великої України унаочнюють українські громадяни,

Дитячі малюнки на асфальті, Київ, квітень 2022

які вимушено там перебувають. Постраждали українські міста мають відновлюватися достойно і, порівняно з довоєнним станом, ставати кращими, розбудовуватися в антропоцентричному підході. Проектування має бути виключно індивідуальним, адже природні та культурно-історичні умови кожного міста відмінні один від одного. Необхідно повертатися до базових принципів зонування, до гармонійного пропорційного співвідношення людини й забудови. Саме на таких засадах можливе створення життєвого середовища, в якому люди почуватимуться комфортно. У цьому контексті маємо велику надію на мільйони українських біженців в країнах Європи та Америки, які отримують власний тривалий досвід проживання за правилами нового урбанізму і при поверненні на батьківщину вимагатимуть їх дотримання у відбудові власної країни. Це може стати потужним імпульсом до творення нової архітектури України.

Від архетипу жертви до архетипу переможця. У цій війні вкотре посилюється багатовікова колективна травма українського народу і кожної родини, людини зокрема. Адже конфлікт тягнеться від XVII століття, змінюється всього-на-всього назва Росії — Московське царство, Російська імперія, Радянський союз. Як свідчить історик Ярослав Грицак, конфлікт «почався з козацької доби, тому що вхід козацької держави у московське царство, російську імперію створив величезні проблеми для українців і для самих росіян. І тому ці стосунки не могли бути нормальними.

Це непопулярно звучить, але українці самі доклалися до будівництва російської імперії, тому що вони розуміли, що є більш освіченими, ніж росіяни. Цей проект перетворення Росії у велику українську імперію ніколи не вдавався — він заходив у глухі кути. Конфлікт був закладений у тому, що українці сподівалися, що їм вдасться провести в Росію ідею свободи, яку вони здобули і мали після козацької революції і яка була європейською практикою, та створити нормальну європейську імперію. Цього ніколи не вдавалося. У конфлікті між росіянами та українцями йдеться не лише про мову, ідентичність, а набагато глибше: про протистояння цінностей. І цією цінністю є свобода. Україна завжди прагнула до свободи. Росія також мала певні спроби до свободи, але це завжди закінчувалося ще більшою реакцією, в якій в першу чергу страждали українці» [12]. Одні тільки ХХ століття з трьома голодоморами, репресіями, війнами, насильницьким вигнанням українців із рідних домівок закарбувало в колективній пам'яті народу стільки страхів, болючих ран, втрат, які лише підживляють архетип жертви, який Україна представляла світові.

Під час війни сталася докорінна зміна: українці, виявляючи свій козацький драйв, долають «другу армію світу» і постають перед усім світом героями-переможцями. Ця подія має отримати міцний фундамент, символічну прив'язку та стати державною й національною політикою в колективному й індивідуальному подоланні травм. І це — ще один значний виклик перед архітектурою та дизайном, адже пропрацювання травми — дуже складна й важка тривала робота. Переживання й опрацювання людьми групового травматичного досвіду як частини спільного життя спонукає до самоусвідомлення в нових реаліях, сприяє формуванню нових сенсів, запускає механізм народження нового розуміння спільноти [13; 14].

Війна не тільки змінила сьогодення України, вона змінила й минуле, оголивши біль травми. «Колективна травма — це завжди відкладене у часі явище, адже травмуючий досвід має не власне сама подія, а наш спогад, наш спомин про неї. Можна

сказати, що колективна травма прокладає собі дорогу повільно: якщо для людини це миттєвий досвід, що залишається з нею, то для спільноти травма завжди буде формою шоку» [13]. Фактаж травмуючих подій як частини спільної історії громад потребує перегляду існуючих метанаративів, їх переосмислення й опрацювання нових практик спільного згадування та пам'ятання. Ця проблема гостро проявилася під час війни і красномовним прикладом є громадські протистояння у м. Полтава. Детонатором громадського вибуху у вересні 2022 року стали рекомендації Експертної ради Міністерства культури та інформаційної політики з питань подолання наслідків русифікації стосовно подальшого існування у публічному просторі Полтави пам'ятників, встановлених у часи російської імперії та присвячених Полтавській битві (1709), всесвітньо відомої події Великої Північної війни (1700–1721) у Європі [15].

У громаді спалахнула дуже гостра дискусія між представниками протилежних позицій, адже до «страсти», до знесення з історично усталених локацій, рекомендовано монумент Слави, пам'ятники на місці відпочинку Петра та славним захисникам Полтави і коменданту фортеці Олексію Келіну — унікальні автентичні пам'ятки монументального мистецтва ХІХ — початку ХХ ст., зразки талановитого і гармонійного поєднання різних видів мистецтв: містобудування, архітектури, монументально-декоративного мистецтва, скульптури. Їх автори — відомі зодчі, скульптори, художники; при виготовленні пам'яток застосовувалися новітні на той час технології, залучалися висококваліфіковані майстри.

Монумент Слави є однією з перших триумфальних колон в Європі та домінують класицистичного ансамблю Круглої площі — пам'ятки містобудування національного значення. Пам'ятник захисникам Полтавської фортеці і коменданту О. О. Келіну та пам'ятник на місці відпочинку Петра — домінують двох локальних містобудівних ансамблів. Усі вони композиційно з'єднані між собою осями вулиць історичного центру та є невід'ємною частиною системи містобудівних перспектив міського

Майдан біля Михайлівського собору, Київ, травень 2022

Майдан біля Михайлівського собору, Київ, травень 2022

середовища. Держава Україна взяла ці пам'ятники під захист, вони внесені до Державного реєстру національного культурного надбання і є пам'ятками з відповідним охоронним статусом. Будь-які дії над ними поза межами реставраційних заходів априорі є ризикованими, адже призведуть до руйнації автентичних об'єктів та втрати цілісності історичного міського середовища. Історичний центр Полтави розплановано і забудовано на початку ХІХ століття за принципами класицизму (притаманними всім імперіям, починаючи з давньоримської) як цілісний містобудівний ансамбль, гармонійно інтегрований у мальовниче природне довкілля. У буремному ХХ столітті подтавські архітектори й реставратори доклали всіх зусиль, щоб зберегти культурну спадщину як найцінніший міський «нерухомий антикваріат», який належить передавати у спадок майбутнім поколінням у цілісному вигляді.

Україна впевнено повертається до співдружності європейських країн зі спільними греко-римськими витоками в архітектурі та монументальному мистецтві. Втрата класицистичного культурного надбання Полтави було б незначущим, недоцільним й неприйнятним для культурного суспільства. Культурні цінності жодним чином не повинні використовуватися у воєнних цілях — це зазначено в «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» (Стаття І. 2, п. 30).

Свідома громадськість міста виступила на захист власної культурної спадщини з пропозиціями, висловленими у Відкритому листі до міської влади м. Полтави (співавтор Н. Кондель-Пермінова) [16]. Зокрема, перш за все, під час війни в жодному разі не вдаватися до демонтажу зазначених пам'яток монументального мистецтва, а розпочати процес публічної комунікації. Поряд із кожним із зазначених об'єктів виставити стенди з інформацією—поясненням, якій події він присвячений і як ця подія зараз переосмислюється, чому цей пам'ятник вважається видатним твором мистецтва. З метою розвінчання російських імперських міфів про події Північної війни і, зокрема, Полтавської битви, розпочати широку просвітницьку кампанію з висвітлення фактів історичної битви, що мала вплив на геополітичний розвиток Європи. Серед можливих першочергових заходів — термінове оновлення інформації на всіх доступних інтернет-ресурсах і розміщення науково-популярних дописів на сторінках соціальних мереж про пам'ятки як видатні мистецькі твори, свідчення невід'ємної складової історії Полтави, враховуючи їхнє важливе містобудівне значення та цінність як туристичних ресурсів й активів.

Предметом публічних дискусій неодмінно має стати зміна нарративу про Полтаву як міста «перемоги російської армії Петра І» на Полтаву — яку? Передусім це обговорення можливостей втілення нового бачення Полтави з урахуванням важливого

значення події Полтавської битви 1709 року в контексті загальноєвропейської історії. Переосмислення факту, що конфлікт XVIII століття за контроль над Балтикою був вирішений під Полтавою, на українській землі (де Балтика, а де Полтава?), коли була підірвана гегемонія Швеції та започатковано зростання Російської імперії. І — усвідомлення найболючішого: справжня причина колективної травми — у постійному розбраті всередині українців. Саме ця причина й підсилювала впродовж століть архетип українців як жертви.

Тому публічна комунікація щодо ролі культурної спадщини у міському середовищі має стати інструментом опрацювання задоволеної колективної травми й сприяти виробленню іншого метанаративу минулого, іншому смислового наповненню автентичних мистецьких форм високого гатунку. І, таким чином, налагодженню взаєморозуміння серед різних груп містян і формуванню нових суспільних практик згадування і пам'ятання.

Все, про що йшлося вище, є особливою практикою дизайнерської діяльності, яка ще не отримала належного розвою в Україні. Дизайн стрімко почав розвиватися після проголошення незалежності держави (раніше, за радянської доби, ми мали «технічну естетику»). Дизайнерські розробки спрямовувалися переважно на задоволення потреб зростаючих заможних соціальних груп. У свідомості пострадянських людей щодо поняття «дизайн» поступово формувалася і закріплювалася архетип «глянцевого», гламурного життя суспільства споживання. На іншому полюсі майже без змін залишався масштабний радянський спадок — середовище, при створенні якого не враховувалися потреби людей з інвалідністю, людей похилого віку тощо. Переважна більшість будівель та різноманітних об'єктів громадського простору не адаптувалися для можливості користування ними маломобільними групами населення. Проблема ускладнюється тим, що об'єкти, зведені за радянськими нормами, не завжди можна реконструювати відповідно до нових вимог і потреб маломобільних людей. Непристосованим, недоступним для цих груп є й рухомий склад всіх видів

транспорту. Фізичні та інші бар'єри суттєво обмежують можливості людей до активного включення в суспільне життя, до реалізації своїх прав і творчого потенціалу.

Однак, починаючи з 2000-х років, об'єднаними зусиллями громадських організацій почалося просування принципів універсального дизайну, відомого як дизайн для всіх, вже на початкових стадіях проектування та виготовлення різноманітних речей, надання послуг, а також — проведення інформаційно-просвітницької кампанії щодо подолання упереджень стосовно людей з інвалідністю. «Універсальний дизайн» означає дизайн предметів, середовища, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. «Універсальний дизайн» не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп осіб з інвалідністю, де це необхідно» [17, ст. 2]. Поняття «універсального дизайну», спрямованого на створення просторів, безпечних і зручних для всіх, у суспільний вжиток було введено в середині XX століття американським архітектором Роном Мейсом. Загальновідомими є сім його засадничих принципів: рівність та доступність, гнучкість, простота й інтуїтивність використання; доступно викладена інформація; терпимість до помилок; малі фізичні зусилля; наявність необхідного розміру, місця, простору.

За своїм наявним рівнем доступності громадських просторів Україна значно поступається іншим державам, займаючи «...101 місце із 132 у світовому рейтингу 2019 Inclusiveness Index, який оцінює рівень інклюзивності та маргінальності, та 63 місце із 163 у рейтингу 2020 Social Progress Index, де визначають, як країна забезпечує соціальні та екологічні потреби громадян» [18].

Втім, розуміння доступності міського середовища, підвищення рівня соціальної інклюзії з кожним роком зростає. Ці питання актуалізувалися 2014 року, після подій Революції гідності та з початком воєнних дій на сході України. У квітні 2021 року розпорядженням КМ України

Софія Київська, Серпень 2022

схвалено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні, якою охоплюється широке коло просторів (фізичний, інформаційний, цифровий, суспільний та громадський, освітній, економічний) для кожної людини, незалежно від її можливостей. Такий підхід спрямований на докорінні зміни життєвого середовища та суспільства в цілому [19].

З метою просування ідеї архітектурної доступності та мотивації людей з інвалідністю до активного життя працюють численні громадські організації, які налагоджують комунікації громадян, бізнесу, уряду щодо трансформування ставлення до інвалідності, створення зручного для всіх простору, виокремлення ініціатив, проєктів (інклюзивних, культурних тощо), спрямованих на покращення якості життя. З початком війни цілу низку викликів війни прийняли на себе громадські організації («Карітас Україна», ГО «Побратими», благодійні фонди «Повернись живим», «Міжнародна асоціація підтримки України» та інші), що надають психологічну, соціальну, юридичну допомогу військовим та їхнім сім'ям, займаються вирішенням різних нагальних проблем. У воєнних умовах формується нова архітектура суспільних відносин, що базується на принципах взаємної допомоги, підтримки, поруки, злагоженої взаємодії.

Війна актуалізувала необхідність розробки і впровадження програм реабілітації військових і цивільних, що повертаються з районів бойових дій. Надалі дуже багато людей, які зазнали травм, вимушені будуть адаптуватися до іншого життя, життя з певними особливостями. Урбаністичне середовище не має бути суцільною перешкодою для їхньої фізичної активності, а, навпаки, заохочувати до входження у нове життя, до розкриття творчого потенціалу кожного. Повага до людей, які боронили свою країну чи стали жертвами воєнної агресії і втратили здоров'я, розуміння інвалідності як природного стану людини, як аспекту людського різноманіття мають стати основою нової соціальної політики держави. І — засадничим підґрунтям розвою нових напрямків дизайну в Україні, створення людяного, дружнього середовища життя.

Архетип «глянцевого» життя, притаманний суспільству споживання, має бути деконструйовано, адже суспільство, в якому ховають очі від негараздів і труднощів співгромадян, не може бути здоровим та життєздатним. Як ніколи життя вимагає від дизайнерів високої соціальної та моральної відповідальності щодо задоволення справжніх потреб людей, а не миттєвих примх і штучно створюваних рекламою бажань. Війна істотно змінює життя українців, які проходять через стани

екзистенційних криз, коли переосмислюються колишні цінності й вибудовуються нові життєві орієнтири. На часі — дизайн для реального світу (за В. Папанеком) з його незмінною людиноцентричністю, увагою до соціального контексту та проблем збереження довкілля. Люди мають жити у дружньому до них середовищі та користуватися екологічно відповідальними, добре виготовленими і естетично приємними речами. «Дизайн має бути інноваційним, креативним і придатним до використання всюди інструментом. Він мусить відповідати справжнім потребам людства і стати більш орієнтованим на дослідження своїх об'єктів — годі засмічувати навколишній світ об'єктами та структурами з поганим дизайном» [20, с. 8]. Повоєнний дизайн в Україні має бути спрямованим на творення суспільного блага. Дизайнерам належить повернутися до справжньої суті діяльності — дослідження істинних проблем і потреб суспільства, які вимагають професійного вирішення, на засадах соціальної і моральної відповідальності за результати своїх дій.

Попереду в архітекторів та дизайнерів велика робота з увічнення пам'яті героїв, полеглих за свободу України. У серпні 2022 року КМ України затверджено «Порядок проведення публічного обговорення місця розташування та намірів будівництва Національного військового меморіального кладовища на території територіальної громади». Публічні обговорення мають проводитися з метою з'ясування та врахування думки громад щодо визначення місць «почесного поховання загиблих (померлих) людей, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, забезпечували виконання службових обов'язків та присяги на вірність українському народу» [21].

Згідно з Постановою, результати обговорень є підставою для прийняття організатором (органом місцевого самоврядування) рішення про визначення місця розташування Національного військового меморіального кладовища та розроблення відповідної містобудівної документації місцевого рівня, або про відмову у розташуванні

такого об'єкту. Публічні обговорення, врахування громадських інтересів, організація та проведення конкурсів на краще рішення ключових міських локацій та об'єктів неодмінно мають стати звичайною практикою нової архітектури та дизайну України.

Україна має впоратися з викликами війни, наша країна заслуговує на посттравматичне зростання, на якісно вищий рівень життя, порівняно з довоєнним. У цьому сенсі в нагоді може стати досвід відбудови міст різних країн Європи після воєнних конфліктів, врахування їхніх ризиків та невдач. Війна відкрила вікно можливостей щодо довгоочікуваної інтеграції нашої держави до Європейського Союзу і світової спільноти загалом.

Висновки. Глобальна світова криза, посилена російсько-українською війною, спонукає до звернення до основ і принципів устрою світу, що є прерогативою архітектури. Саме архітектура творить інше, те, чого ще не було, і цим вказує на можливе майбутнє, яке потрібно не передбачати, а творити. Творення майбутнього починається у мисленні в орієнтації на розбудову сприятливого середовища для розвитку людських спільнот на принципах загального блага, дбайливого та раціонального використання ресурсів, забезпечення особистої та суспільної свободи.

У наш час архітектура пододала багатоміжковий ототожнення з будівництвом й усвідомлюється як втілена принципова основа, онтологічний каркас соціальної організації, програмних та технологічних рішень («архітектура міжнародних відносин», «архітектура повоєнного світу», архітектура «хмарних обчислень» тощо). Архітектура — це особливе професійне мислення цілого у конкретному втіленні, і вона не зводиться лише до проектування. Відокремлення архітектурного мислення від потреб тільки будівництва дозволяє брати участь у формуванні глобального і локального життєвого середовища, в обговоренні та створенні нових технологій і соціальних структур.

У цьому контексті перед архітектурою постають *важливі й актуальні* завдання, обумовлені наслідками російсько-української війни. Як з'ясувалося,

війна в Україні колосально впливає на світові ринки продовольства, на постачання продуктів, технологій, транспортні маршрути, реалізацію гігантських інвестиційних проєктів тощо. Стало зрозуміло, що Україна є важливою частиною світового устрою. На світ очікує повне переформатування міжнародних відносин у нових умовах і в цьому процесі Україна постає активним суб'єктом розбудови архітектури повоєнного світу.

Важливим є також розробка архітектурними засобами концепції й стратегії розвитку України, прийняття яких на державному рівні дозволить отримати загальне узгоджене бачення майбутнього і зрозумілі етапи реалізації конкретних проєктів та планів. І саме в цих стратегічних рамках можливе дієве вирішення *актуальних* завдань, пов'язаних із забезпеченням житлом сотень тисяч людей, які втратили свої домівки, подолання інших наслідків російської військової агресії. Особливої актуальності набуває дизайн для реального світу (за В. Папанеком), спрямований на опрацювання колективної травми та індивідуальних травм українців, обтяжених війною. Війна істотно змінює ставлення до питань інвалідності, актуалізує інтеграцію та включення у нормальне життя суспільства людей з інвалідністю, розкриття і розвиток їх потенціалу. Розуміння інвалідності як природного стану людини, як аспекту людського різноманіття має стати основою нової соціальної політики держави.

Фундаментальні трансформаційні процеси, що зараз відбуваються в Україні, обумовлюють

нагальну потребу в їх оснащенні новими знаннями, у перегляді способів мислення щодо об'єктів культурного надбання, якими володіє наша держава. Ці знання на медійних площинах війн концепцій і стратегій є надзвичайно важливою «зброєю» особливого гатунку. Тривала історія перебування України у складі інших імперій (Австро-Угорської, Російської, Радянського союзу) залишила по собі значний колоніальний спадок, чисельні артефакти архітектури та дизайну, що потребують переосмислення й усвідомлення можливостей і перспектив подальшої роботи з ними. У цьому контексті особливої важливості набуває деконструкція культурних змістів як набору культурних кодів творів архітектури та дизайну, що закладені в них при їх створенні.

Виклики, що постали перед Україною, — це виклики побудови нової архітектури суспільного устрою і міжнародних відносин, які вимагають переосмислення основ та інструментів архітектури та дизайну, усвідомлення їх сенсів і творення нових практик за межами усталеного розуміння архітектури лише як будівництва, а дизайну — як вироблення речей для споживання. Дискурси, що розгортаються у нашому сьогоденні на різних медійних майданчиках, є важливим підґрунтям для підйому архітектурно-дизайнерського мислення до роботи на щаблях цінностей й відповідного віддзеркалення складних соціальних процесів у предметно-просторовому середовищі.

Література

1. Povoyenne vidnovlennya Ukrainy`. Staty` krashhy` my`, nizh buly` // Ukrainer: sayt proyecktu. URL: <https://ukrainer.net/povoyenne-vidnovlennia-ukrainy/> (дата звернення: 01.11.2022).
2. Дацюк С. Россия не хочет уснуть, она хочет умереть сражаясь, но сражается недостойно // Uklife. TV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2znYa3qtzWk> (дата обращения: 01.11.2022).
3. Дёмин Н. М. Управление развитием градостроительных систем. К., 1991, 184 с.
4. Война и профессиональный ландшафт (интервью с Н. Дёминым) // А+С. 2022. № 1–2. С. 10–17.
5. Прем'єр-міністр: Після деокупації Криму його розвиток стане невід'ємною частиною Плану відновлення України // UKRAINE.ua. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-pislia-deokupatsii-krumu-ioho-rozvytok-stane-nevidiemnoiu-chastynoiu-planu-vidnovlennia-ukrainy> (дата звернення: 01.11.2022).
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1326315> (дата звернення: 01.11.2022).
7. Указ Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
8. Дроздов О. Тимчасові прихистки // А+С. 2022. № 1–2. С. 30–39.
9. Аранчій Д. Адаптивна модульна архітектурна система для життя та роботи // А+С. 2022. № 1–2. С. 44–49.
10. Серьогін Ю. Квартал для переселенців у Тячеві // А+С. 2022. № 1–2. С. 26–29.
11. Федорів П., Ломоносова Н. Державна житлова політика в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. К.: Аналітичний центр CEDOS, 2019. 132 с.
12. Перша російсько-українська війна розпочалась ще з Козацької доби! У 2022 — це чергова фаза // Факти ICTV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UfLTsnK6yQ4> (дата звернення: 01.11.2022).
13. Колективна травма та формування української нації // Beauty HUB. URL: <https://bhuh.com.ua/uk/kolektivna-travma-ta-formuvannya-ukrayinskoji-natsiyi/> (дата звернення: 01.11.2022).
14. Пережити колективну травму — проблема чи задача? // Beauty HUB. URL: <https://bhuh.com.ua/uk/perezhati-kolektivnu-travmu-problema-chi-zadacha/> (дата звернення: 01.11.2022).
15. Експертна рада МКІП рекомендувала демонтувати російські імперські пам'ятники у Полтаві // UKRAINE.ua. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-rekomenduvala-demontuvaty-gosiiski-imperski-pamiatnyku-u-poltavi> (дата звернення: 01.11.2022).
16. У Полтаві історики та науковці закликають не демонтувати Монумент Слави, пам'ятники на місці відпочинку Петра I та коменданту Келіну: з'явився відкритий лист до влади // Andrii Baumeister: YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_hifjDE0BL0 (дата звернення: 01.11.2022).
17. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 01.11.2022).
18. Доступно. UA. Жити без бар'єрів // Ukrainer: сайт проєкту. URL: <https://ukrainer.net/dostupno-ua/> (дата звернення: 01.11.2022).
19. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/nacjonalna-strategiya-zi-stvorenniya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/nacstrategy_bb/ (дата звернення: 01.11.2022).
20. Папанек В. Дизайн для реального світу. Екологія людства та соціальні зміни / Пер. з англ. Київ: ARTHuss, 2020. 448 с.
21. Постанова КМ України від 19 серпня 2022 р. № 934 «Про затвердження Порядку проведення публічного обговорення місця розташування та намірів будівництва Національного військового меморіального кладовища на території територіальної громади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2022).

References

1. Povoyenne vidnovlennya Ukrainy¹. Staty² krashhy³ my⁴, nizm⁵ buly⁶ // Ukrayiner: sajт proyektu. URL: <https://ukrainer.net/povoyenne-vidnovlennia-ukrainy/> (last accessed: 01.11.2022).
2. Datsyuk S. Rossiya ne hochet usnut, ona hochet umeret srazhayas, no srazhaetsya nedostoyno // Ukrlife. TV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2znYa3qtzWk> (last accessed: 01.11.2022).
3. Dyomin N. M. Upravlenie razvitiem gradostroitelnyh sistem. K., 1991, 184 s.
4. Voyna i professionalnyy landshaft (intervyu s N. Dyominyim) // A+C. 2022. # 1–2. S. 10–17.
5. Prem'yer-ministr: Pisllya deokupaciyi Kry⁷ mu jogo rozvy⁸ tok stane nevid'yemnoyu chasty⁹ noyu Planu vidnovlennya Ukrainy¹⁰ // UKRAINE.ua. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-pisllya-deokupatsii-krymu-ioho-rozvytok-stane-nevidiemnoiu-chastynoiu-planu-vidnovlennia-ukrainy> (last accessed: 01.11.2022).
6. Zakon Ukrainy¹¹ «Pro vnesennya zmin do deyaky¹² x zakonodavchy¹³ x aktiv Ukrainy¹⁴ shhodo zabezpechennya vy¹⁵ mog cy¹⁶ vil¹⁷ nogo zaxy¹⁸ stu pid chas planuvannya ta zabudovy¹⁹ tery²⁰ torij²¹». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1326315> (last accessed: 01.11.2022).
7. Ukaz Prezy²² denta Ukrainy²³ «Py²⁴ tannya Nacional²⁵ noyi rady²⁶ z vidnovlennya Ukrainy²⁷ vid naslidkiv vijny²⁸». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (last accessed: 01.11.2022).
8. Drozdov O. Ty²⁹ mchasovi pry³⁰ xy³¹ stky³² // A+C. 2022. # 1–2. S. 30–39.
9. Aranchij D. Adapt³³ vna modul³⁴ na arxitekturna sy³⁵ stema dlya zhy³⁶ tnya ta roboty³⁷ // A+C. 2022. # 1–2. S. 44–49.
10. Ser³⁸ ogin Yu. Kvartal dlya pereselenciv u Tyachevi // A+C. 2022. # 1–2. S. 26–29.
11. Fedoriv P., Lomonosova N. Derzhavna zhy³⁹ tlova polity⁴⁰ ka v Ukraini: suchasny⁴¹ j stan ta perspekty⁴² vy⁴³ reformuvannya. K.: Anality⁴⁴ chny⁴⁵ j centr CEDOS, 2019. 132 s.
12. Persha rosijis⁴⁶ ko-ukrayins⁴⁷ ka vijna rozpochalas⁴⁸ shhe z Kozacz⁴⁹ koyi doby⁵⁰ ! U 2022 — ce chergova faza // Faky⁵¹ ICTV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UfLTsnK6yQ4> (last accessed: 01.11.2022).
13. Kolekty⁵² vna travma ta formuvannya ukrayins⁵³ koyi nacyi // Beauty HUB. URL: <https://bhub.com.ua/uk/kolektivna-travma-ta-formuvannya-ukrayinskoyi-natsiyi/> (last accessed: 01.11.2022).
14. Perezhy⁵⁴ ty⁵⁵ kolekty⁵⁶ vnu travmu — problema chy⁵⁷ zadacha? // Beauty HUB. URL: <https://bhub.com.ua/uk/perezhiti-kolektivnu-travmu-problema-chi-zadacha/> (last accessed: 01.11.2022).
15. Ekspertna rada MKIP rekomenduvala demontuvat⁵⁸ rosijis⁵⁹ ki impers⁶⁰ ki pam'yatny⁶¹ ky⁶² u Poltavi // UKRAINE.ua. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ekspertna-rada-mkip-rekomenduvala-demontuvaty-rosiiski-imperski-pamiatnyky-u-poltavi> (last accessed: 01.11.2022).
16. U Poltavi istory⁶³ ky⁶⁴ ta naukovci zakly⁶⁵ kayut⁶⁶ ne demontuvat⁶⁷ Monument Slavy⁶⁸, pam'yatny⁶⁹ ky⁷⁰ na misci vidpochy⁷¹ nku Petra I ta komendantu Kelinu: z'yavy⁷² vsya vidkry⁷³ ty⁷⁴ j ly⁷⁵ st do vlady⁷⁶ // Andrii Baumeister: YouTube-kanal. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_hifDE0BL0 (last accessed: 01.11.2022).
17. Konvenciya pro prava osib z invalidnistyu. Konvenciyu raty⁷⁷ fikovano Zakonom # 1767-VI vid 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (last accessed: 01.11.2022).
18. Dostupno. UA. Zhy⁷⁸ ty⁷⁹ bez bar'yeriv // Ukrayiner: sajт proyektu. URL: <https://ukrainer.net/dostupno-ua/> (last accessed: 01.11.2022).
19. Nacional⁸⁰ na strategiya zi stvorennya bezbar'yernogo prostoru v Ukraini. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/nacjonalna-strategiya-zi-stvorennya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/nacstrategy_bb/ (last accessed: 01.11.2022).
20. Papanek V. Dy⁸¹ zajn dlya real⁸² nogo svitu. Ekologiya lyudstva ta social⁸³ ni zminy⁸⁴ / Per. z angl. Ky⁸⁵ yiv: ARTHuss, 2020. 448 s.
21. Postanova KM Ukrainy⁸⁶ vid 19 serpnya 2022 r. # 934 «Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya publichnogo obgovorennya miscya roztashuvannya ta namiriv budivny⁸⁷ czstva Nacional⁸⁸ nogo vijs⁸⁹ kovogo memorial⁹⁰ nogo kladovy⁹¹ shha na tery⁹² toriyi tery⁹³ torial⁹⁴ noyi gromady⁹⁵». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2022-%D0%BF#Text> (last accessed: 01.11.2022).

Natalia Kondel-Perminova. Challenges war: transformations in architecture and design

Abstract. The Russian-Ukrainian war proved that sustainability of the “architecture of the post-war world” is non-existent. The problems of humanity, which were accumulating and not solved for years, reached a top point. War in all of its hybrid forms causes destruction to Ukrainian cities and villages, traumatization and death of people, mass migration of the population, and the loss of cultural values. Overcoming the consequences of the war in Ukraine after its end will require a lot of human effort and time. A discourse aimed at rethinking pre-war Ukraine and filling architecture and design with new meanings was opened in public space. The article attempts to systematize the contents of this discourse.

A complete reformation of international relations awaits the world. In the world space Ukraine becomes an active subject of the development of post-war world architecture. It is important to develop a concept and strategy for the recovery of Ukraine. The state must have a general joint vision of the future and clear stages of implementation of specific projects and plans. State strategy makes possible to solve urgent tasks related to providing housing for hundreds of thousands of people who lost their homes and overcome other consequences of the war. Universal design is gaining special relevance. The war actualizes the social cohesion and integration of people with disabilities, opens and develops their potential. Understanding disability as an aspect of human diversity should become the basis of the new social policy of the state

Keywords: Russian-Ukrainian war, challenges, injury, public discourse, actual objectives, architecture, universal design